

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-7-71-15>

УДК 821.161.-2-3.09'19

Куриленко Д.В.

Житомирський національний агроекологічний університет

**ІНТЕРПРЕТАЦІЯ КОНЦЕПТУ ДОРОГИ
КРИЗЬ ПРИЗМУ ПРОСТОРУ ТА ЛОКУСУ ЯК МАРКОВАНОВОГО СИМВОЛУ
В ДИЛОГІІ ВАСИЛЯ ЗЕМЛЯКА «ЛЕБЕДИНА ЗГРАЯ» ТА «ЗЕЛЕНІ МЛИНИ»
І РОМАНІ О. ІЛЬЧЕНКА «КОЗАЦЬКОМУ РОДУ НЕМА ПЕРЕВОДУ...»**

Анотація. У статті репрезентовано притаманне для «химерного роману» використання біблійних і фольклорних мотивів зреалізованих в конотації образу дороги. Фольклорні символи є формантами якісно нових художніх світів. Досліджено, що дорога органічно входить у межі національного часопростору духовних цінностей українців. Очевидно, що образ дороги у просторі текстів Василя Земляка та О. Ільченка є найпоширенішим й набуває статусу символу. Дорога акумулює семантику шляху людської душі до Бога, прагнення її до високого, небуденного, вічного, сакрального. Письменники широко використовують образ роздоріжжя як локус, де відбувається зіткнення двох світів – людського й демонічного, а звідси й потрактування дороги як межі переходу людини в сакральну площину. Прикметними функціями дороги в досліджуваних текстах є характеротворча й онтологічна.

Ключові слова: простір, локус, топос, символ, образ.

Kurylenko Dana

Zhytomyr National Agroecological University

**INTERPRETATION OF THE CONCEPT OF THE ROAD THROUGH THE PRISM
OF SPACE AND LOCUS AS A MARK SYMBOL IN THE DIOGRAPHY
OF VASYL ZEMLYAK «SWAN OF THE GANGES» AND «GREEN MILLS»
AND O. ILCHENKO'S NOVEL «THERE IS NO COSSACK FAMILY TRANSFER...»**

Summary. The study presents a holistic concept of chimerical prose of the 50's and 70's of the XX century in the Ukrainian literature taking into account modern approaches to the typologization of literary phenomena. In the article there are bible, folklore motives represented, which are dueable for the «hymerna prosa» novels, and which are realizes into the connotation of the image of the «road». The aesthetics of the baroque is one of the most important features, which is reflected in the Ukrainian chimerical prose. It is a combination of incompatible principles: nature and God, real and irreal, elegance of style and brutality, abstract symbolism and naturalistic details, capricious fabrication and authenticity of images. The elements of conventionality, fantasy, grotesque help the reader to notice in the history and stories of Babylon not only direct, but also an additional meaning, which is associated not only with the idea, but with its philosophy. However, the events depicted in the novel-diction, without any ambiguity addressed to life, in reality with a concrete competition of forces, socially, historically generated. Folklore symbols are the representatives of the novelty words. It is proved that the image of the road is engrained into the consciousness of the mind of a typical Ukrainian. Evidently, the symbol of the «road» in the novel of Ilchenko is the most wide spread and gains the wide strength. The «road» accumulates the way of the human soul to God and his everlasting longing for the better world. The writers widely use the image of the «forked road» as a locus the place where the two worlds collide – the human's and the demon's, there the idea of the «road» as a transformation of a human-being into sacrality. The marking features of the «road» is the research texts are the character-making ones and the ontology ones.

Keywords: chimerical prose, chimerical novel, chronotop, space, locus, topos, symbol, image, folklore.

Постановка проблеми. Прикметною ознакою української химерної прози є зображення простору. Вивченню цієї категорії неодноразово присвячували свої дослідження вчені світового масштабу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ю. Лотман наголошував на тому, що простір є фактично текстовою структурою: «художній простір є моделлю світу автора, що виражається мовою його просторових уявлень» [7, с. 251]. Крім того, згадаймо про термін М. Бахтіна «хронотоп», який учений вводить до наукового обігу. За М. Бахтіним, під хронотопом розуміється «суттєвий взаємозв'язок часових та просторових відносин, художньо опанованих в літературі» [1, с. 341]. Проблема хронотопу також актуалізується та розробляється у працях Ю. Лотмана, Н. Тамарченко, В. Топорова. Відповідно,

текст – це культурний універсум, узагальнена модель всесвіту, комплекс уявлень письменника про світ. Про зануреність творчості Василя Земляка у фольклорні джерела неодноразово зазначали Г. Сивокінь, Т. Чайковська, Л. Боярська, Р. Семків, М. Шевчук, О. Даніліна, Н. Кобилко та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У заaktuалізованому дослідженні схарактеризовано основні значення символу дороги в діалогії Василя Земляка «Лебедина зграя» і «Зелені Млини» та романі-епопеї О. Ільченка «Козацькому роду нема переводу...».

Мета статті. Репрезентація символу дороги крізь призму образу-етнотипу та реалізація генетичного коду в маркованому топосі та локусі текстового полотна.

Виклад основного матеріалу. Якщо розглядати хронотоп химерної української прози, то

слід зауважити, що показовим для аналізованих текстів є функціонування символу дороги. У такий спосіб виражається навколишня дійсність. Зауважу, що акцентуація символу «дорога» не є новим явищем в українській літературі. Згадаймо хоча б перший в дискурсі вітчизняної літератури історичний роман П. Куліша «Чорна рада», у якому історичні реалії відтворено через наскрізне функціонування символу «дорога».

Варто зазначити, що особливості функціонування цього символу вже були об'єктом окремої наукової праці. Зокрема, Н. Кобилко присвятила дисертаційне дослідження функціонування символу «дорога» у творчості Василя Земляка [5]. У поданому дослідженні є прийнятним підхід дослідниці до аналізованого явища. Утім, зауважу, що операційний термінологічний ряд у репрезентованій праці дещо ширший: вважаємо за потрібне вживати термін «символ», а не «міфологема» [6]. На мою думку, поняття міфологема є дещо обмеженим, порівняно із символом, який відповідно до представлених нами попередніх розділів дисертації, передбачає ширший історико-культурний контекст.

Варто наголосити, що вся історія Вавилону зосереджена навколо Фабіана – філософа. Як зазначає Н. Кобилко, для Василя Земляка Вавилон – це шлях до Бога [5], яким потрібно «пронести крізь них усе краще, що мали тоді за душею» [3, с. 6]. На особливу увагу заслуговує сама назва роману Василя Земляка, адже символ «лебедина зграя» вказує на шлях, переліт, дорогу. Тобто автор зображує людські долі – різні дороги, різні шляхи і ширше – на національному ґрунті історію українського народу: «І хоч людям твердше буде здаватися незвичним, та, як твердить тутешній філософ, у годину випробувань вони й самі чимось схожі на лебедину зграю в дорозі. Чи, бува, не отим своїм підсвідомим прагненням до якогось, справді незбагнено високого, тим-то й не завше осмисленого до кінця? [...] Коли лебедина зграя курличе наді мною, я думаю про тих, кого немає серед нас» [3, с. 6, 621].

М. Бахтін називає хронотоп дороги одним стрижневим у сюжеті художнього твору: «Тут [на дорозі. – Д. К.] своєрідно поєднуються просторові та часові ряди людських долі та життів, ускладнені соціальними дистанціями, які тут долаються. Це точка зав'язування та місце здійснення подій. Час ніби вливається у простір і тече ним (утворюючи дороги), звідси і настільки багата метафоризація шляху-дороги: «ступити на нову дорогу», «життєвий шлях», «історичний шлях» та ін.; метафоризація дороги різноманітна та багатопланова» [1, с. 490].

Окрім того, в інтерпретації символу «дорога» важить ще й момент віри. Наприклад, ініціація – перехід, тобто подолання якогось шляху, а тому цілком виправданим є згадка і про обряд похорону, який представлено в тексті роману: «Напівмістичні вавилонські бабусі знали своє діло, спорядили не одну смерть, долівку скидали оріховим листям супроти мухи, запалили свічки для всіх великомучениць, починаючи з Варвари, заспівали пісень над Соколючкою...» [3, с. 42]. Або ж інші текстові вербалізатори: «Коли вмирає поет, то з ним умирає і те, чого інші негодні побачити» [3, с. 128]; «Ховали Андріяна спокійно,

тихо, як ховають великих людей, за якими не прийнято вголос упадати. Домовину несли на руках, а за нею два хлопчики вели коня з чорною стрічкою у гриві... Рузя всміхалася всю дорогою, коли захмеліли люди, то співали пісень... Лише кінь плакав у стайні, не брав поминального сіна, яке поклали йому на драбину» [3, с. 19–20]. І знову ж таки візуалізується образ коня – один із центральних образів у химерній прозі.

Також дорога символізує шлях до щастя, до любові: «Підійшов до Прісі, поцілував легенько з дороги у теплі коси. Любив її в дорозі, як ніколи. Дивна особливість дороги...» [3, с. 249]. У діалогі Василя Земляка «Лебедина зграя» і «Зелені Млини», як резюмує Н. Кобилко [5], хронотоп дороги концептуально пов'язаний із розвитком мотиву пошуку «землі обітваної».

Суміжним із символом дороги є символ землі: «Земле! ... Ми нікуди не можемо подітися від тебе, як од власної долі...» [3, с. 288]. Так, дорогою ідуть підводи з цукровими буряками: «Вдень і вночі тяглися підводи на Журбів, вантажені цукровими буряками, тяглися відчайдушно і сумно, за тими ж возами, в яких коні кволенькі, місили тванюку чоловіки; чимось те скидалося на велетенський похорон осені...» [3, с. 134]. Або ж інше зображення: «Всю дорогу один із вавилонських возів крався за комунівською валкою, він то відставав у якомусь ваганні й цезав у пітьмі, то знову виринав із ночі й торохтів зовсім поруч, тоді теплим плечем Мальва горнулася до Клима Синиці, ніби шукаючи захисту й порятунку. Той віз немовби котився через її душу, аж доки на роздоріжжі доріг не повернув на Вавилон...» [3, с. 128]. На думку, Н. Кобилко, така здавалося б звичайнісінька картина свідчить про єдність природи з людиною [5] – ще одна характеристика української химерної прози.

Окрім того, дорога – це ще й символ очищення, себто катарсису, зокрема, це стосується братів Соколюків, які повертаються додому: «...Данько та Лук'ян упивалися свободою на голому полу-драбку, вони сиділи поруч, позвишували ноги... Ще сьогодні вони позмивають у ночвах свої гріхи перед людством, одягнуть чисті сорочки і десь по обіді вийдуть на гоїдалку... Від коліс піднімався приємний дух дороги...» [3, с. 76].

Отже, символ «дорога» в діалогі Василя Земляка «Лебедина зграя» і «Зелені Млини» є уособленням життя, путі. Невипадковим є звернення Василя Земляка до суміжного символу – роздоріжжя, локусу, що символізує вибір людської душі, поєднання двох світів – земного й неземного, сакрального та профанного. Окрім того, функціонування означеного символу в химерній прозі, зокрема у творчості Василя Земляка свідчить і про фольклорну заглибленість аналізованих текстів, адже дорога є константою й народної культури українського етносу [2].

Просторові домінанти у романі О. Ільченка «Козацькому роду нема переводу...» вербалізують конкретний топос, репрезентують фундаментальні для цього твору генетичні наративи. Слушною є думка М. Бахтіна: «Хронотоп визначає художню єдність літературного твору у його відношенні до реальної дійсності. Тому хронотоп вміщує у собі ціннісний момент, який можна виділити з цілого художнього хронотопа лише

в абстрактному аналізі [1, с. 489]. Хронотопи – організаційні центри основних сюжетних ліній роману. В хронотопі зав'язуються і розв'язуються сюжетні вузли. «Хронотоп як переважна матеріалізація часу в просторі є центром образотворчої конкретизації, втілення для всього роману», – зауважує М. Бахтін [1, с. 486]. Локус як просторова абстракція сприяє розкриттю специфіки художнього світу автора.

У романі-епопеї О. Ільченка «Козацькому роду нема переводу...» простір генерує смислові константи через топоси-вербалізатори: «І так він голосно своїм басилом загорлав у степу, порожньому й німому, аж Господь Бог прокинувся на небесах» [4, с. 87]; «Коли б не Запорозька Січ, усе, либонь, стоптали б турки й татари, і спили б від них гіркої не тільки Україна...» [4, с. 177].

М. Бахтін зауважував, що функції хронотопу дороги мають спільну рису – дорога проходить рідною країною, а не вигаданою чи екзотичною чужою [1, с. 491]. Дороги героїв роману О. Ільченка пролягають рідною землею; більшість з них прямує до міста Мирослава («– Куди ж нам їхати? – До Мирослава. Всі разом рушайте туди»; «Починався повільний спуск до тої райської чаші, котру й звали Калиною долиною, де лежав город Мирослав, куди так поспішали наші подорожні»; «[...] Козак Мамай [...] мчав намальованим конем до міста Мирослава» [4, с. 109]). Важливим топосом у цьому контексті постає степовий шлях, яким пересуваються герої, зокрема Козак Мамай. Прикметно, що пересування степом граничить з труднощами («Христові колючки шарпали та рвали на Козакові жупан, обдирали халюває єдиного чобота [...], та й коня терни шмагали [...]» [4, с. 109]). Значення символіки степової дороги/бездоріжжя розкривається через асоціативні зв'язки з Україною, її історичною долею: «[...] по всьому степу, скільки сягало око, скрізь були оті терни й терни, неначе вся країна, дужа й молода, а ще не вельми щаслива, вся тоді була, вся в терновім вінці» [4, с. 109–110]. Відтак, концепт дороги, зокрема й степового простору, що пролягає рідною землею, стає важливим структурно-змістовим чинником організації як текстового матеріалу, так й умовного хронотопу роману. Символ дороги та пов'язаний з ним концепт мандрів/подорожі у романі О. Ільченка сприяє увиразненню й розкриттю образів героїв. Так, особливості характеру, вдачі Козака Мамає значною мірою з'ясовуються під час відтворення

його мандрівки степом [4, с. 109–111]. У своїй подорожі Мамай розкривається як співак, що в пісні виливає свої найпотаємніші прагнення, як щирий козак, для якого обов'язок понад усе, як патріот своєї землі й народу.

О. Ільченко у романі «Козацькому роду нема переводу...» реалізує образ дороги через генетичні параметри, притаманні для образу-етнотипу українця. Показовими у цьому сенсі є постаті чумаків, для яких дорога заповнювала більшу частину життя, що увиразнено і в їхній пісні «Мені шляху не питать, прямо степом мандрувать...». Онтологічне значення дороги актуалізоване у її відтворенні як життєвого простору, у якому для всіх є місце, у якому всі є рівними: «[...] байдужі-сінько проходять повз нього чумаки [...], перед ними на дорозі не було ні пана, ні ридвана, ні пихи прегидкої [...]» [4, с. 25].

Художній простір у творі О. Ільченка репрезентується у різних варіаціях, залежно від задуму письменника. Дорога має як мінімум дві точки у просторі – початок і кінець, між ними, як правило, лежать різні перешкоди, які герої долають задля досягнення своєї мети. «Топоси й локуси в художньому творі співіснують не відокремлено один від одного, важливими є зв'язки між ними, а також зміщення, деформації, взаємопроникнення» [8, с. 8]. Відповідно, образ дороги співвідноситься з іншими образами й символами у романі, набуває онтологічних конотацій: дорога як життя, дорога як доля людини, дорога як шлях до себе справжнього (шлях, який долають герої твору, є шляхом пошуку самоідентифікації).

Висновки і пропозиції. Отже, характерне для «химерного роману» використання біблійних і фольклорних мотивів реалізоване в образі дороги. Фольклорні символи є формантами якісно нових художніх світів. Дорога органічно входить у межі національного часопростору духовних цінностей українців. Тому цей образ у просторі текстів Василя Земляка та О. Ільченка є найпоширенішим й набуває статусу символу. Дорога акумулює семантику шляху людської душі до Бога, прагнення її до високого, небуденного, вічного. Письменники широко використовують образ роздоріжжя як локус, де відбувається зіткнення двох світів – людського й демонічного, а звідси й потрактування дороги як межі переходу людини в сакральну площину. Прикметними функціями дороги в досліджуваних текстах є характеротворча й онтологічна.

Список літератури:

1. Бахтін М.М. Собрание сочинений в 7-ми т. Т. 3: Теория романа (1930–1961 гг.). Москва : Языки славянских культур, 2012. 880 с.
2. Жайворонок В.В. Мовні знаки української етнокультури : словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.
3. Земляк В. Лебедина зграя. Зелені Млини : романи. Харків : Фоліо, 2013. 651 с.
4. Ільченко О.Є. Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа Молодиця. Харків : Фоліо. 2006. 704 с.
5. Кобилко Н.А. Міфологема «дорога» в українському літературному дискурсі (на матеріалі творів химерної прози): автореф. дис. канд. філол. н.: 10.01.01. Бердянськ, 2017. 21 с.
6. Кобилко Н.А. Романтична домінанта образу дороги в діалогії Василя Земляка «Лебедина зграя» та «Зелені Млини». URL: <http://litzbirnyk.com.ua/wp-content/uploads/2015/12/28.16.15.pdf> (дата звернення: 25.07.2019) – Назва з екрана.
7. Лотман Ю.М. Художественное пространство в прозе Гоголя // Лотман Ю.М. В школе поэтического слова: Пушкин, Лермонтов, Гоголь. Москва: Просвещение. 1988. URL: <http://philologos.narod.ru> (дата звернення: 25.07.2019) – Назва з екрана.
8. Маркович Я.С. Категорії часу та простору в романі Б. Пастернака «Доктор Живаго»: автореф. дис. канд. філол. наук: 10.01.02 «Російська література». Сімферополь, 2006. 20 с.

References:

1. Bakhtin M.M. (2012). *Sobranie sochineniy v 7-mi t. T. 3: Teoriya romana (1930–1961 of years)* [Collected works in 7 t. T. 3: Theory of the novel (1930–1961 gg.)]. Moscow : Yazyki slavyanskikh kul'tur. (in Russian)
2. Zhaivoronok V.V. (2006). *Movni znaky ukrainskoi etnokultury: slovnyk-dovidnyk* [Language Signs of Ukrainian Ethnoculture: Dictionary-Directory]. Kyiv : Dovira.
3. Zemliak V. (2013). *Lebedyna zghraia. Zeleni Mlyny : romany* [Swan flock. Green Mills : Novels]. Kharkiv : Folio.
4. Ilchenko O.Ye. (2006). *Kozatskomu rodu nema perevodu, abo zh Mamai i Chuzha Molodytsia* [Cossack kind has no translation, or Mamay and Alien Moloditsa]. Kharkiv : Folio.
5. Kobylyko N.A. (2017). *Mifologema «doroha» v ukrainskomu literaturnomu dyskursi (na materialy tvoriv khymernoï prozy)* [The mythologeme "road" in the Ukrainian literary discourse (based on the works of chimerical prose)]. avtoref. dys. kand. filol. n.: 10.01.01. Berdiansk.
6. Kobylyko N.A. *Romantychna dominantna obrazu dorohy v dylohyi Vasylia Zemliaka «Lebedyna zghraia» ta «Zeleni Mlyny»* [The romantic dominant of the road image in Vasyl Zemlyak's dilemma "Swan Flock" and "Green Mills"]. URL: <http://litzbirnyk.com.ua/wp-content/uploads/2015/12/28.16.15.pdf> (data zvernennia: 25.07.2019).
7. Lotman Yu.M. (1988). *Khudozhestvennoe prostranstvo v proze Gogolya v shkole poeticheskogo slova: Pushkin, Lermontov, Gogol'* [Artistic space in the prose of Gogol at the school of the poetic word: Pushkin, Lermontov, Gogol]. Moskva: Prosveshchenie. URL: <http://philologos.narod.ru> (data zvernennya: 25.07.2019).
8. Markovych Ya.S. (2006). *Katehorii chasu ta prostoru v romani B. Pasternaka «Doktor Zhyvaho»* [Categories of time and space in the novel by B.Pasternak «Doctor Zhivago»]. Avtoref. dys. kand. filol. nauk: 10.01.02 «Rosiiska literatura». Simferopol.